

KATI KATAJISTO

Aatelin tutkimuksen uudet suuntaukset

Filosofian maisteri Kati Katajisto esittelee Euroopan aatelia käsittelevää uusinta tutkimusta.

■ Euroopan aatelin tutkimus on noussut laajan mielenkiinnon kohteeksi. Uusi kiinnostus aatelin tutkimiseen juontaa juurensa 70-luvun puolivälistä, mutta vasta viimeisten vuosien aikana on alkanut ilmes- tyä enemmän aatelia koskevia laajempia yleiskatsauksia,¹ ja toisaalta 1800- ja 1900-luvun aateliston tutkiminen on Werner Paravicinin mukaan vasta hiljattain löydetty. Tämä mielenkiinto aateliin on kohdistunut kaikkiin aikakausiin, vaikka kysyä voikin, mihin aatelin syntymisen alku pitäisi sijoittaa. Oliko aatelin alku roomalaisen senaatin *nobilitas* vai pitäisikö aatelin katsoa syntyneen keskiajalla ritarikulttuurin kautta vai vielä myöhemmin?²

Kovin itsestään selvältä vaikuttava käsi- te aateli on osoittautunut vaikeaksi määri- tellä sisällöllisiltä ja ajallisilta ulottuvuuksil- taan. Siksi käsitellenkin seuraavaksi lähin-nä uuden ajan alun aatelin tutkimukseen liittyvää problematiikkaa, vaikkei aatelin määrittelemisen uuden ajan taitteesta Rans- kan vallankumoukseen asti ulottuvana ajan- jaksona ole myöskään ongelmatonta. Perin- teinen privilegimääritelmä aatelistosta on osoittautunut uusimpien tutkimusten valos-

sa riittämättömäksi, eikä tutkijoiden keskuu- dessa vallitse tällä hetkellä selkeää yhteis- ymmärrystä siitä, miten aateli olisi syytä määritellä.³

Aatelin määrittelemisen vaikeus ei ole kuitenkaan johtanut aatelikäsitteen hylkää- miseen. Sen sijaan uudempi tutkimus on tuonut esiin, ettei aateli tai aatelinen ollut aikalaisille itsellekään kiistaton ja selvära- jainen käsite. Samoin on korostettu, että aateli oli ryhmänä hyvin heterogeeninen

1. Esimerkiksi Jonathan Dewald (1996) *The European Nobility 1400–1800*, Cambridge University Press; H. M. Scott (toim., 1995) *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries I & II*, Longman. Näissä kahdessa teoksessa kattavat kirjallisuus- luettelot pääasiassa englanninkielistä kirjallisuutta kos- kien aatelista yleensä sekä eri maiden aatelisista; Otto Gerhard Oexle ja Werner Paravicini *Nobilitas* (toim., 1997) *Funktion und Repräsentation des Adels in Alt- europa*, Vandenhoeck & Ruprecht; 'Les Noblesses à l'époque moderne', aatelistolle omistettu numero ai- kakausi-lehdessä *Revue d'histoire moderne et contem- poraine*, 46–1, janvier-mars 1999; vrt. myös Suomessa projektiin 'Eliiitit ja yhteiskunnan muutos –sukustrate- giat ja vallan verkostot 1500–2000' liittyvä aatelia kos- keva tutkimus.

2. H.M. Scott and Christopher Storrs (1995) 'The Con- solidation of Noble Power in Europe, c. 1600–1800', teoksessa *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries I*, Longman, 1; Werner Pa- ravicini (1997) 'Interesse am Adel', teoksessa *Nobilitas, Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa*, Vandenhoeck & Ruprecht, 9, 16,19–20, 25.

3. Peter Burke (1992) 'The language of orders in ear- ly modern Europe', teoksessa *Social Orders and So- cial Classes in Europe since 1500: Studies in Social Stratification*, Longman, 2–3; Dewald (1996), s. xvi; Christophe Duhamelle (1999), 'Noblesses européennes, Les noblesses du Saint-Empire du milieu XVIIe au milieu du XVIIIe siècle', *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 46–1, janvier-mars 1999, 146; Ar- lette Jouanna (1989) *Le devoir de révolte, La noblesse française et la gestation de l'État moderne, 1559–1661*, Fayard, 16–18; Scott and Storrs (1995), 10; vrt. Ellery Schalk (1996) *L'Épée et le sang, Une histoire du concept de noblesse (vers 1500–1650)*, Champ Vallon, 8–9.

muun muassa varallisuudeltaan, sivistykseltään ja etuoikeuksiltaan. Tutkijat ovat joutuneet hyväksymään, ettei aatelin tarkkaa lukumäärää voida selvittää johtuen aatelikäsitteen juridisesta epätarkkuudesta, ja koska sosiaalisena ryhmänä aateli oli alimilta asteikoiltaan hyvin poroosi eli raja kolmanteen säätyyn oli epämääräinen.⁴

Uudemman tutkimuksen tuloksena käsitys aatelista on muuttunut selvästi ja tätä käsitystä ovat olleet muuttamassa myös poliittisen historian metodien uudistaminen sekä sosiologinen, etnologinen ja ekonomisen lähestymistapa. H. M. Scottin ja Christopher Storrsin mukaan ei voikaan välttyä päättelemästä, että aateliston tutkiminen on kärsinyt vakiintuneesta tendenssistä kirjoittaa historiaa taloudellisen kehityksen ja sitä vastustamattomasti seuranneen keskiluokan sosiaalisen, taloudellisen ja poliittisen vallan kasvun termein. Vanhemmassa tutkimuksessa aatelisto on usein näyttänyt menneisyyden anakroniselta jäänteeltä suhteessa teollistuneeseen ja demokraattiseen yhteiskuntaan.⁵ Samoin J. C. D. Clarkin mielestä historioitsijat ovat usein suhtautuneet aristokratiaan hämmästyttä ja vastenmielisyyttä kuvaavilla äänensävyillä.⁶

Historiantutkimuksen ympyrä on siis tavallaan sulkeutunut. Vielä äskettäin usein kuultu moite oli, että historioitsijat kirjoittavat pääasiassa vain valtaapitävien historiaa ja nyt on herätty huomaamaan, että aatelin tutkimus on itse asiassa laiminlyöty. Scottin ja Storrsin mukaan historioitsijoilla on tapana kirjoittaa – vaikkakin usein tiedostamattaan – ”voittajien” historiaa, ja että talonpojat ja keskiluokka on nähty omaan aikaamme johtavan historiallisen kehitysprosessin voittajina. Uusi kiinnostus aateliin johtuu Scottin ja Storrsin mukaan osaksi historia-aiheiden muodin vaihtelusta ja tutkimuksen sisäisistä muutoksista (absolutismin uudelleenarviointi),⁷ ja heidän mielestään tärkeää ei ole pohtia, miksi aateli on nyt kiinnostuksen kohde, vaan se, miksi aateli tutkimuskohteena laiminlyötiin niin kauan.⁸

Aateliin kohdistuvan uuden kiinnostuksen voidaan toisaalta nähdä kuvastavan oman aikamme muutoksia, mutta toisaalta ja selvästikin aatelin tutkimuksessa on ol-

lut aukkoja ja aatelistosta on ollut vanhentuneita ja suorastaan myyttisiä käsityksiä.⁹ Kiinnostus aatelin tutkimiseen voidaan tulkita myös muulla tavalla kuin lähinnä luokka-asenteiksi tai valtapoliittisiksi kuvailtavissa olevilla intresseillä tai mieltymyksillä. Nykyajan globaalin kapitalismin ja kiireellisen työtahdin maailmassa esimerkiksi aatelistarvot ovat mielenkiintoinen vertailukohta oman aikamme arvoihin tai asenteisiin. Aatelistarvojen mukaan aatelin elämäntyyli oli yhtä kuin vapaus kaikista rasitteista, joihin ihmiset yleensä olivat hengissä pysyäkseen sidottuja, ja jotka kahlehtivat sielun ja ruumiin estäen ihmisen henkisen ja fyysisen kukoistuksen – aatelistarvot eivät tosin toteutuneet läheskään aina käytännössä.¹⁰

Aatelistoa on toki tutkittu myös aikaisemmin, ja siihen on ollut Scottin ja Storrsin mukaan perinteisesti kaksi tapaa, joiden anti on nykytutkimuksen valossa jäänyt rajoittuneeksi. Sukuylypeyden tuloksena syntyneet perhehistoriat, joissa korostetaan esiisien saavutuksia ja jotka muistuttavat pitkälti genealogioita, ovat varovaisesti käy-

4. M.L. Bush (1992) 'An anatomy of nobility', teoksessa *Social Orders and Social Classes in Europe since 1500: Studies in Social Stratification*, Longman, 28–29; Claudio Donati (1995) 'The Italian Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries', teoksessa *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries I*, Longman, 240; Volker Hunecke (1995) *Der venezianische Adel am Ende der Republik 1647–1797, Demographie, Familie, Haushalt*, Max Niemeyer Verlag Tübingen, 20–22; Jouanna (1989), 16–17; Roger Mettam (1995) 'The French Nobility, 1610–1715', teoksessa *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries I*, Longman, 114–115; Scott and Storrs (1995) 4, 10.

5. Jean-Marie Constant (1985) *La vie quotidienne de la noblesse française aux XVIIe et XVIIIe siècles* Hachette, 7; Dewald (1996), s. xiv–xv; Scott and Storrs (1995), s. 2; ks. myös Schalk (1996), 7.

6. J.C.D. Clark (1985) *English Society 1688–1832: Ideology, social structure and political practise during the ancien regime*, Cambridge University Press, 95; vrt. Jonathan Powis (1984) *Aristocracy* Basil Blackwell, 2.

7. Ks. Scott and Storrs (1995), 36–37; vrt. Robert Descimon (1999) 'Chercher de nouvelles voies pour interpréter les phénomènes nobiliaires dans la France moderne, La noblesse, "essence" ou rapport social?', *Revue d'histoire moderne et contemporaine*, 46–1, janvier-mars 1999, 20–21.

8. Clark (1985) 95; Scott and Storrs (1995) 1–2.

9. Dewald (1996) xiv–xv.

10. Jouanna (1989) 20–21; vrt. Clark (1985) 109; Julian Hoppit, (2000) *A land of Liberty?, England 1689–1727*, Clarendon Press 74.

tettynä hyviä, mutta koko aatelin tutkimisen kannalta ne eivät ole kovin hedelmällisiä. Samoin Scottin ja Storrsin mukaan 1800-luvun lopulla ja 1900-luvulla syntyi joitain merkittäviä poliittisia ja institutionaalisia tutkimuksia aatelista, mutta uuden ajan alkua koskien niillä oli taipumus kiinnittää huomio nousevan modernin valtion ja aatelin suhteisiin, jolloin viimeksi mainittu näyttäytyi väistämättömän historiallisen prosessin uhrina. Tällaisten tutkimusten perspektiivi on Scottin ja Storrsin mukaan rajoittunut ja epätäydellinen, vaikkei täysin väärä ja myös ne ovat olleet avuksi aatelin ymmärtämiseksi ja tutkimiseksi.¹¹

Eroja vai samankaltaisuuksia

Samoin eräs piirre aatelin aikaisemmassa tutkimuksessa on ollut 1800-luvun lopun nationalistisesta historiankirjoituksesta vaihteita saanut eri maiden aatelisten eroja korostava suuntaus. Nykytutkimus on kuitenkin korostanut aatelin historiallisen kehityksen samankaltaisuutta, vaikka tosin keskustelu ja tutkimus Euroopan eri alueiden aatelisten samankaltaisuutta koskien on vielä käynnissä. Vertailun mahdollistavan tutkimuksen puute on yhä ongelma, ja se koskee joitain tutkimusalueita ja maita. Joissakin maissa aatelia koskeva tutkimus on vasta aluillaan, ja eri maiden erilaiset tutkimustraditiot tai ns. kansallisesti tärkeiden kysymysten selvittäminen ovat vaikuttaneet tutkimuskohteisiin ja -kysymyksiin. Tiukan kansallinen, alueeseen tai edes aikajaksoon rajoittunut aatelin tarkasteleminen on kuitenkin osoittautunut helposti harhaanjohtavaksi katsantotavaksi.¹²

Aatelin aikaisemmassa tutkimuksessa on tunnuttu unohdettavan usein, että eriarvoisuus ja erilaiset etuoikeudet olivat yhtä itsestään selviä yhteiskunnissa, joissa aateli muodosti yhteiskunnan sosiaalisen kerroksen huipun kuin tasa-arvoisuus porvarillisissa yhteiskunnissa.¹³ Aivan kuin valistuksen kritiikki aatelin laiskuutta, tuhlailevaisuutta, ylpeyttä ja kevytmielisyyttä kohtaan olisi jättänyt pysyväisen kaikupohjan,¹⁴ jota vasten aatelia on vasta viime vuosikymmeninä alettu ymmärtää oman aikansa lähtökohdista käsin. Aatelin näyttävä kuluttami-

nen (*conspicuous consumption*) varsinkin 1600-luvun puolivälistä lähtien ja siitä tavallisesti seurauksena syntyneet velat on alettu nähdä uudessa valossa. On korostettu tällaisen kerskakulutuksen merkitystä tunnustetun poliittisen ja sosiaalisen valta-aseman saavuttamiseksi ja säilyttämiseksi *ancien régime* enemmän visuaalisessa kuin kirjallisessa kulttuurissa. Karin J. MacHardyn mukaan taloudellinen pääoma maaomaisuuden ja rahallisten sijoitusten muodossa oli ensiarvoisen tärkeää aatelissuvun jatkumiselle, mutta taloudellisten resurssien suoma valta ei tullut täysin tehokkaaksi ennen kuin se yhdistettiin aineettomiin voimavaroihin kuten sosiaaliseen (aatelisarvot, patronaattisuhteisiin ym.) ja symboliseen (kunnia, maine ym.) pääomaan.¹⁵

Samoin aatelin koulutus- tai sivistystasoa on usein pidetty huonona, koska mittapuu-

11. Scott and Storrs (1995) 3; vrt. Powis (1984) 2.

12. Descimon (1999) 6; Dewald (1996) xv–xvii; Valerie A. Kivelson (1996) *Aristocracy in the Provinces, The Muscovite gentry and political culture in the seventeenth century*, Stanford University Press; François-Joseph Ruggiu (1997) *Les élites et les villes moyennes en France et en Angleterre (XVIIe–XVIIIe siècles)*, L'Harmattan; Scott and Storrs (1995) 7–8; H. M. Scott (1995) 'Introduction: Serfdom and Service Nobility', teoksessa *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries II*, Longman, 1; R. Malcolm Smuts (toim., 1996) *The Stuart court and Europe, Essays in politics and political culture*, Cambridge University Press, 3–4.

13. Paravicini (1997) 22; Antoni Maczak (1991) 'Aristocratic household to Princely Court', teoksessa *Princes, Patronage and the Nobility, The Court at the Beginning of the Modern Age c. 1450–1650*, Oxford University Press, 317.

14. Tämä ei koske tietenkään kaikkia teoksia.

15. Tomassa Astarita (1992) *The Continuity of Feudal Power, The Caracciolo di Brienza in Spanish Naples*, Cambridge University Press, 3; Dewald (1996), 101, 157–159; R.J.W. Evans (1991) 'The Court', teoksessa *Princes, Patronage and the Nobility, The Court at the Beginning of the Modern Age c. 1450–1650*, Oxford University Press, 483–485; Johanna Ilmakunnas (2000) *Säädystä kuluttamista, Ylbäisaatelin rahankäyttö ja kuluttamistottumukset Ruotsissa 1700-luvun toisella puoliskolla*, Suomen ja Pohjoismaiden historian pro gradu, Helsingin yliopisto; Powis (1984) 4; Daniel Roche (1989) *La culture des apparences, Une histoire du vêtement XVIIe–XVIIIe siècle*, Fayard, 34–35; Karin J. MacHardy (1999) 'Cultural Capital, Family Strategies and Noble Identity in Early Modern Habsburg Austria 1579–1620', *Past and Present, a Journal of Historical Studies* 1999, n:o 163, 41, 48; Vrt. myös E.P. Thompson (1996) *Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri, Valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700–1800-luvun Englannissa*, Gaudeamus, 48–49.

na on pidetty yliopistollisia tutkintoja. Asemansa vakiinnuttaneiden aatelisten kannalta yliopistollista koulutusta tärkeämpää oli kuitenkin – heidän asemansa säilyttämiseksi – epämuodollinen koulutus perheen, suvun ja hovin ympäristössä. Ylhäisaatelisto jopa paikoittain vahvisti omaa distinktiivistä asemaansa ylenkatsomalla yliopistollisia tutkintoja, joita uusien aatelisten ja nousukasryhmien katsottiin hankkivan. Asemansa vakiinnuttaneet aateliset arvostivat enemmän *grand tourin* kaltaisia luontaisesti aristokraattiseksi katsottuja sivistymismuotoja, joihin kuului usein lyhyt vierailu yhteen tai useampaan yliopistoon. Vanhemman aatelin hylkivä suhtautuminen yliopistollisiin tutkintoihin ei silti pätenyt kaikkiin Euroopan alueisiin ja vähitellen vanhempi aateli alkoi kaikkialla kiinnittämään enemmän huomiota yliopistolliseen koulutukseen. Habsburgien Itävallan alueella tämä tapahtui korostamalla samanaikaisesti symbolisen pääoman merkitystä, joka oli paremmin sopusoinnussa mainitun aatelin sosiaalisen statuksen ja aseman kanssa. Köyhällä maalaisaatelilla ei ollut puolestaan edes varoja koulutukseen.¹⁶

Yksi sitkeimmistä aatelia koskevista käsityksistä on ollut, että aateli oli kautta vuosisatojen jatkuvassa rappeutumisen tilassa. Tähän myyttiseen käsitykseen aatelin alituisesti heikentyvästä asemasta on aatelisilla itselläänkin ollut osuutta. Alexis de Tocqueville, jonka oma perhe oli hyvässä asemassa Ranskassa, kirjoitti 1800-luvun puolivälissä, että 1000-luvulta lähtien aatelin asema oli ollut jatkuvassa laskussa kautta koko kristillisen maailman. Tällaisella valituksella Tocqueville tuli yhtyneeksi jo keskiajalta lähtien esiintyneeseen nostalgiseen retoriikkaan, joka oli kuitenkin – koskien Tocquevillea itseäänkin – noussut enemmän aatelin odotuksista kuin todellisuudesta.¹⁷ Käsitykseen aatelin jatkuvasta rappeutumisesta ovat vaikuttaneet myös 1960-luvun ja 70-luvun alun tutkimuksen keskittyminen aatelin taloudelliseen ”kriisiin”. Lawrence Stonen kuuluisa teos *The Crisis of the Aristocracy* (1965) vaikutti voimakkaasti tällaiseen näkemykseen ja hänen jälkeensä ilmestyi myös muita aateliston kriisitilaa ku-

vaavia teoksia. Nykytutkimus on kuitenkin korostanut, että kyseessä oli ennemminkin suurinpiirtein vuodesta 1580 alkanut sata vuotta kestävä huono taloussuhdanne, joka koetteli vakavasti aatelisia, mutta jonka vaikutukset eivät olleet universaaleja ja josta aiheutui yllättävän vähän pysyvää vahinkoa aatelistolle kokonaisuudessaan.¹⁸

Aatelin aseman heikentymistä korostavan tutkimuksen takana on myös vaikuttanut aikaisemmin pitkälti weberiläisessä hengessä vallinnut käsitys siitä, että modernisoituvan valtion byrokraattiseksi muuttuva hallintokoneisto keskiluokkaisine ja yliopistollisen koulutuksen saaneine virkamiehineen olisi vienyt vallan pois aatelistolta.¹⁹ Tätä kuvaa on varsinkin uudempi patronaatti- ja klienttisuhteisiin keskittynyt tutkimus kritisoinut. On myös huomautettu, ettei missään Euroopassa ollut syntynyt täysin professionaalistunutta virkamiehistöä ennen 1700-luvun loppua.²⁰

Uusi tutkimus on korostanut aateliston vallan jatkuvuutta ja sopeutumiskykyä. Yksittäiset perheet tai jopa aatelisryhmät saattoivat tuhoutua ja aatelin uudistuminen oli ylipäätänsä voimakasta, mutta ryhmänä katsottuna aatelisto pysyi vaikutusvaltaisena ja vauraana uuden ajan alussa ja pitkälti vielä 1800-luvullakin.²¹ ■

16. Rudolf Braun (1999) 'Rester au sommet: modes de reproduction socioculturelle des élites du pouvoir européennes', teoksessa *Les Élités du pouvoir et la construction de l'État en Europe*, Presses Universitaires de France; MacHardy, 47–59; Hilde de Ridder-Symoens (1996) 'Formation et professionalisation', teoksessa *Les Élités du pouvoir et la construction de l'État en Europe*, Presses Universitaires de France, 227–235; Scott and Storrs (1995) 47.

17. Dewald (1996) 7–9.

18. Van Nierop 1993) *The Nobility of Holland, From Knights to Regents, 1500–1650*, Cambridge University Press 1993, 7; Scott and Storrs (1995) 26–27.

19. Dewald (1996) xiv; Scott and Storrs (1995) 37.

20. Maczak (1991) 315–327; Mettam (1995) 121–123; Gunner Lind (1996) 'Grands et petits amis: clientélisme et élites du pouvoir', teoksessa *Les Élités du pouvoir et la construction de l'État en Europe*, Presses Universitaires de France, 11, 17; Wolfgang Reinhard (1995) 'Élités du pouvoir, serviteurs de l'État, classes dirigeantes', teoksessa *Les Élités du pouvoir et la construction de l'État en Europe*, Presses Universitaires de France, 188–189; Scott and Storrs (1995), 49.

21. Bush (1992) 30, 38; H. M. Scott (1995) 'Conclusion: The Continuity of Aristocratic Power', teoksessa *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries II*, Longman, 274–282.